

XVIII. Asrın Sonunda Beytülmakdis'teki Osmanlı Vakıfları

Mustafa GÜLER*

ÖZ: Osmanlı Devleti Yavuz Sultan Selim döneminde Beytülmakdis'i ilhak ettikten sonra, diğer örneklerinde olduğu gibi Kadim İslam vakıflarını ibka ve tescil ederek sağlam bir şekilde devamlarını sağlamıştır. Buna ilave olarak yeni ihtiyaç duyulan hususiyile hayır eserlerinin devam ve işletilmesi için zengin vakıflar kurmuş ve bunların devamı için gerekli idari ve iktisadi tedbirleri titizlikle almıştır. İki yaygın alan dışında Osmanlı vakıflarının tahsis sahalarından biri de tamamen Beytülmakdis'te hususiyile de Kutsal mekânlarda vazife yapanlarla ihtiyaç içinde olanlara tahsis ettiği vakıflardır. Üç farklı sistematiğe incelenebilecek bu vakıflar büyük oranda Osmanlı döneminin tamamında varlıklarını muhafaza etmişler ve fiilî varlıklarını Birinci Dünya Savaşının sonuna, belgesel varlıklarını ise günümüze kadar muhafaza etmişlerdir. Bu çalışmada öncelikli olarak döneme ait ülkemizdeki arşiv kayıtları ile Beytülmakdis Şeriye Sicilleri kullanılarak XVIII. asrın son çeyreği itibariyle vakıfların ekonomik hareketliliği, ahali ve şehir sağladığı katkılar ile vakıflar için İstanbul merkezli yapılan düzenleme ve tayinler ile Şehirde mukim olanlara Surre yoluyla dağıtılan vakıf tahsisleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Beytülmakdis Vakıfları, Meğaribe, Sahretullah Vakıfları, Surre.

Ottoman Awqaf in IslamicJerusalem at the end of the 18th Century

ABSTRACT: Following the annexation of Bayt al-Maqdis to the Ottoman State by Sultan Selim I, former Islamic Waqf foundations were preserved and to ensure their continued existence they were meticulously registered. In addition, to fulfil the needs of that time period and to continue the operations of charitable work, new rich Awqaf were endowed and established. To ensure the sustainability of these Waqf foundations administrative and economic measures were taken. One of the areas where many Awqaf were allocated during the Ottoman period, besides the two other religious centres, was Bayt al-Maqdis. They were allocated for the staff serving within its holy places as well as to those in need. These Awqaf, which can be analysed under three different systematic classifications, have largely preserved their existence throughout the Ottoman period and have preserved their actual existence until the end of the First World War and documentary evidence are still present to this day. This study will primarily make use of the archival records in Turkey relating to this period as well as the Sharia Court Registers of Bayt al-Maqdis. This will be as of the last quarter of the 18th century, where the economic activities of the Waqf, the contributions made by the people of the city and the centralised arrangements and appointments made in Istanbul will be discussed. In addition to the allocations of Waqf via the Sultani Surre distributed to those residing in the city.

KEYWORDS: Bayt al-Maqdis, Waqf, Magharibah, Dome of the Rock Awqaf, Surre.

* Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, mustafaguler4308@gmail.com.

GİRİŞ

KUTSAL ŞEHİRLER İÇİN VAKFETMEK

Kutsal mekânlara yönelik yapılan vakıfların insanlığın dini tarihinin bilinebilen en eski ameliyelerindendir. Semavi dinlerin tarihinde ise bilebildiğimiz en eski vakıf Hz. İbrahim (as)'in kendi inşa ettirdiği külliyesine gelen misafirler için vakıftır (el-Uleymi, 1973: 53-59; Singer, 2002: 172; Uluçam, 1997: 308; Koçyiğit, 2011: 95). Müslümanların Mekke ve Medine'den sonra Kudüs'e hâkim olmaları sonrasında, bu şehrin de devlet idarecileri ve varlıklı kesimler tarafından ilgi gördüğü bilinen bir hakikattir. Hususiyile Emevi Hükümdarı Abdülmelik ibn Mervan döneminde Aksa Camii ile Sahretullah Mescidi başta olmak üzere mukaddes mekânların yeniden canlandığı bir dönem olmuştur (Yıldız, 1988: 270) Abbasiler ve akabinde Eyyubiler döneminde ise bu ilgi artarak devam etmiştir. Hususiyile Selahaddin Eyyubi ve Eyyubi devlet ricali, 90 yıl kadar Haçlı işgalinde kalan Beytülmakdis'in yeniden İslami kimlik ve mimari tarzı kazanması maksadıyla yeni tesisler kurmuşlar ve bunlara güçlü vakıf akarları tahsis etmişlerdir.¹

Aynı ameliye Memlûklular döneminde de devam etmiş, birçok Memluk Sultanı ve ümerası Aksa Camii başta olmak üzere bu alana çok sayıda eser yaptırmışlardır (Yıldız, 1988: 269). Bu uygulama Osmanlı döneminde de sürdürülmüş, Kanuni Sultan Süleyman'ın Kudüs Surlarını inşa ettirmesiyle kutsal mekânların çoğu sur içine alınmış ve Kubbetü's-sahra ile şehir yollarının tamiriyle birlikte şehir yaşam standartlarının yükselmesi için ilk adımlar atılmıştır (Buhl, 1997:962; Singer, 2002: 42-46; Avcı, 2004: 36-40). Yine Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan'ın 1551 yılında inşa ettirdiği külliye ile takip eden yıllarda özellikle devlet ricali tarafından inşa edilen cami, mescid, medrese, tekke, zaviye, hankah gibi yapılar Kudüs şehrine Osmanlı mührünün vurulması demektir (Köse, 2003: 126-129). Aynı şekilde şehirde yaşayan ilim adamları ve fukara ahali için gönderilen sürrelerde şehirdeki Osmanlı kimliğinin bir tezahürüdür. Osmanlı Devleti'nin Kudüs'e yönelik uyguladığı bu hayır ameliyelerinin her birinin arka planında güçlü vakıf gelirleri olduğunu söylemek mümkündür.

Kudüs ve çevresinin Osmanlı Devleti tarafından ilhakından itibaren Osmanlı Sultanları ve ümerası Beytülmakdis için şu üç temel alan üzerinden hayır tasarrufunda bulunmuşlardır:

- Önceki hayrat ve vakıf akarlarının korunması, ihyası ve devamı,
- Gerektiğinde yeni tesisler inşası ve bunlara Beytülmakdis ve çevresi ile yakın bölgelerden vakıf akarları bağlanması,
- Kudüs halkına İstanbul'dan yıllık Surre gönderilmesi.²

Bu minval üzere planı belirlenen çalışmamız aşağıdaki temel başlıklar altında şekillenecektir:

1. XVIII. ASIR ÖNCESİ TESİS EDİLEN VAKIFLAR

Kutsal şehir olması hasebiyle Beytülmağdis, Hz. Ömer döneminden beri Müslümanların önemli hayrî vakıf kurdukları bölgelerden biri olmuştur. Bu bakımdan Hz. Ömer'den Birinci Haçlı Seferi sonuna kadar olan dönemde hassaten de Emevîler devrinde oldukça fazla sayıda eser yaptırılıp bunlara vakıf akarlar tahsis edilmiştir. Ne var ki, 1099-1187 yılları arasında devam etmiş olan Haçlı istilası bu vakıfların ve eserlerin çoğunun ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Halen var olan veya varlığı bilinen eserlerden çoğunun Selahaddin Eyyubi döneminden sonraya ait olmasından dolayı, vakıf kayıtlarının da genelde bu dönem sonrasına ait olduğu vakidir. Bu vakıflardan haliyle en önde gelenleri Aksa Camii ve Sahretullah Mescidi için tahsis edilenlerdir. XVIII. asrın son çeyreğinde Aksa Camii ve Sahretullah Mescidinin vakıf akarlarını tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

1.1. XIX. Yüzyıl Başında Beytülmağdis Vakıflarının Akarları

Şehir merkezindeki pazarın iltizam bedeli 27000 kuruş	Şehir merkezinde bir ev ve kantar vergisinin iltizam bedeli 8000 kuruş	Şehir merkezinde bir evin iltizamı 1400 kuruş
Şifa hamamı iltizamı 23100 kuruş	Şehirde bir kısım dükkân, evler ve arazi mukataalarının kiralaları 7427,5 kuruş	Beytülmağdis cizyesi malından 1015 kuruş
İstanbul Suresinden 29 kuruş	Yahudilerden alınan sekene baha 45 kuruş	Daru'n-Naz'ın yarı hisse ücreti 750 kuruş
Daru'l-kandil'in yarı hisse ücreti 225 kuruş	Remle ve Lud kazalarında vakıf ağaçlarının geliri 218,5 kuruş	Ebu Hamdi evinin ücreti 300 kuruş
Daru'l-mütevelliden 207 kuruş	Şehir merkezinde kahvehane 500 kuruş	Halep'teki müsakkafat ve diğer gelirlerin yarı ücreti 220 kuruş
Uca ve Nutim mezralarının iltizam bedeli 4000 kuruş	Harem-i Şerif içinde zeytin ağaçlarının mahsul bedeli 165 kuruş	Ebu Guş Köyününarpa buğday bedeli
Şehir merkezinde silahhane bitişğinde bir sabunhane ücreti 2200 kuruş	Şehir merkezinde Kaatü'n-nazar da bir parça arazi hâsılatı 132,5 kuruş	Beyt Linan Köyü hâsılatı 144,5 kuruş
Lefa Köyü hâsılatı 5217 kuruş	Beyt Hanina Köyü hâsılatı 1147,5 kuruş	
Tayyibetü Beni Sab Köyü hâsılatı 1724 kuruş	Ayn-i Arab Köyü hâsılatı 1575 kuruş	
Beynune Köyü hâsılatı 4092,5 kuruş	Ayn-i Beyrut Köyü hâsılatı 3237,5 kuruş	
Canya Köyü hâsılatı 2756 kuruş	Vakıf için satın alınan Siyam Bağ'ı Zeytinliğinin geliri 5206 kuruş	Kuyumcular çarşısında bir adet dükkândan alınan kira 200 kuruş ³

XVIII. asrın başlarında Aksa Camii ve Sahretullah'ın giderlerini karşılamak için kayıtlı toplam 30 kalem bulunmaktadır. Bu 30 kaleme bakıldığında büyük oranda Beytülmakdis ve çevresinde bulunan çarşılar, araziler ve köyler ile gayr-i müslim cizyeleri dikkat çekmektedir.

Aynı bir kalemde ve farklı usulle dağıtılmasına rağmen İstanbul Surrenden 29 kuruşluk meblağın vakıf gelirleri arasına girmesi ise oldukça ilginçtir. Çünkü Surre, detayı aşağıda geleceği üzere kaynağının ismi defterde zikredilen vakıflar ile bizzat dönemin Padişahı tarafından Sadaka-i Sultani adıyla teşekkül ettirilerek, Beytülmakdis halkına gönderilen paraların dağıtılması ameliyesidir. Bu ameliyenin vakıf defterine girme sebebi kanaatimizce surrenden pay alan bir veya daha fazla sayıdaki kişinin hakkını vakfetmesi sonucu olabilir. Her ne kadar ilk bakışta mutad bir uygulama olmasa ve vakıf hukukuna uygun düşmese de; bu yüzyılda yukarıda geçtiği üzere vakıfların kahir ekseriyetinin evlatlık olmasından hareketle Surre'nin vakfedilmiş olduğu fikrini taşıyoruz.

Bu yüzyılda Haremi Şerif'in Halep çevresinde tahsis edilen vakıflarının devam ettiği önemli hususlardan biridir. Osmanlı döneminin ilk yıllarında tahsis edilen bu vakıflar XVIII. asrın sonlarında faal olup, Aksa Camii ve Sahretullah mescitlerine aktardıkları para yıllık 4220 kuruştur.

1.1.1. Aksa Camii ve Sahretullah Vakıflarının Masrafları

Aylık Ücretler

Peşin verilen vazifeli ücretleri 4995,5 kuruş	Aksa Camiiindeki 4 adet minarenin müezzinlerine aylık 4800 kuruş	Camii suyunun geceleri muhafazasına verilen aylık 1042,5 kuruş
Camii kapıcısı Selim'e verilen aylık 264 kuruş	Camide dersiam Şeyh Halil Efendi'nin aylığı 720 kuruş	Camii kandilcisinin ücreti 54 kuruş
Cuma günü Mescid-i Aksa mahfelinde Kur'an okuyan Şeyh Süleyman Efendi'ye 50 kuruş	Vakıf Kâtiplerinden Seyyid Yusuf ve kardeşlerine 250 kuruş	Vakıf ketebesinden Şeyhü'l-harem ve Şeyh Musa Feyzi Efendilere 200 kuruş ⁴

Aylık ücretlere bakıldığında daha çok vazifelilere ödemenin aylık olarak yapıldığı görülmektedir. Burada mutad hizmetler dışında dikkatimizi çeken husus su muhafazası için ayrılan meblağdır. Suyun geceleri muhafazası için tayin edilen görevliye ödenen aylık 1042,5 kuruş oldukça yüksek ve dikkate değerdir. Bu rakam öncelikle bu hizmeti birden çok kişinin yaptığını göstermektedir. Suyu muhafaza meselesi ise üzerinde düşünölmeye değerdir. Çünkü Osmanlı döneminde Haremi Şerif'e ulaştırılan su hizmetleri neticesinde Beytülmakdis çevresindeki su meselesinin büyük oranda çözüldüğü bilinmektedir. Bu durumda bu görevlendirme, kullanma ve temizlik için daimi olarak Harem içerisinde bulundurulan suyun, halk tarafından değişik maksatlarla kullanımını önlemeye yönelik olmalıdır.

Yıllık Ücretler

Şeyh Musa Fezzi Efendiye mutata olarak verilen pirinç bahası 150 kuruş	Şeyh Halil Kutup ve evladı Ebu Arab yıllıkları 150 kuruş	Vakfın subaşısına 50 kuruş
Anılan vakfa ve diğerlerine verilen mukataa 104 kuruş	Her arife gününde Sahretullah'ın üzerinin süpürülmesi için harcanan 180,5 kuruş	Kandil bahası senelik 1877 kuruş
Pazar mültezimine verilen hil'at bahası 500 kuruş	Han mülteziminin hil'at bahası 500 kuruş	Şifa hamamı mülteziminin hil'at bahası 300 kuruş
Cizye emvalinden hâkim efendilere 90 kuruş	Uca ve Nutım mezralarının keleme ve Subaşılarının masrafları 180 kuruş	Akka'dan gelen mühendis Ahmed Efendiye 1000 kuruş
Cebel-i Kudüs'te vaki köylerden köy şeyhlerine verilen kahve bahası 199,5 kuruş	Camilerin süpürge bahası 90 kuruş	Haremdeki otların temizlenmesi için 330 kuruş
Sahretullah ve Mescidi Aksa mihraplarında yanmak üzere şem'i asel bahası 1702 kuruş	Hademe, Vakıf Kâtipleri ve diğer kâtipleri mutasarrıf oldukları ekmek bedeli olarak verilmekte olan buğday ve arpa bahası 2395 kuruş ⁵	

Yıllık veya bir kereye mahsus ödenen vakıf paralarından ise Akka'dan gönderilen mühendis önemlidir. Bu dönemde Sayda Valisi Cezzar Ahmed Paşa'nın Haremi Şerif'in meseleleri ile yakından alakadar olduğu bilinmektedir. 1000 kuruş karşılığında Akka'dan mühendisin gelmesi orada şehrin imarı hususunda görev yapan mühendislerden birinin Aksa ve çevresinde de tamir bakım ve inşa işlerini yürüttüğü neticesine varabiliriz.

Bir Kerelik Verilen Ücretler

Hareme hasır alınması için 928,5 kuruş	Haremden toprak nakli için verilen 250 kuruş	Vakıf defteri bahası 37 kuruş
Vakfa sarf olunan kâğıt bahası 92 kuruş	Şifa mahallerinin bazı mahallerinin tamiri 2715,5 kuruş	Haremi şerif pencerelerinin tamiri 770 kuruş
Sahretullah çinilerinin tamiri masrafı 810 kuruş	Harem kurşunlarının tamir masrafı 754 kuruş	Harem için alçı tahta ve kalfa ücreti 981 kuruş
Tahta nakliye ücreti 143 kuruş	İzzet Paşa'nın Kudüs mutasarrıflığı sırasında Haremde yapılan tamir ve imar masrafı toplam 37859 kuruş	
Mehmed Reşid Paşanın mutasarrıflığı döneminde yapılan tamir 38991 kuruş	Mescidi Aksa ve Sahretullah Camileri içindeki aydınlatma yağı ücreti 25997 kuruş ⁶	

Bu birimdeki hizmetler genelde her vakıf eserinde olabilecek rutin ödemelerdir. Ancak az rastladığımız Haremdeki otların temizlenmesine yönelik tahsisat dikkate değerdir.

1.1.2. Vakıf Fazlasından Verilen Maaşlar ve Diğer Harcamalar

Evkaf Müdürü Mehmed Derviş Efendi'nin aylığı 1500 kuruş	Mütevelli Hamevi Mehmed Ağa'nın aldığı Aylık 21778 kuruş Hasene 50 arpa 57 Buğday 4745	
Muhasebeci Derviş Efendinin hizmetinde olan Türkçe kâtibi İzzet Efendi'nin maaşı 1000 kuruş	3 vakfın gelir ve masraflarını kaydeden Arapça kâtibi Carullah Efendiye 910 kuruş	
Arapça evrakı kaydedecek Şeyh Vefa Efendi'nin aylığı 650 kuruş	5 aylık 3 evkafın tayinat bedeli 1077,5 kuruş	
Sahretullah İmamı Şeyh Derviş'e verilen sadaka 80 kuruş	Müdürün maiyetinde bulunan İbrahim Salim'in ketebelerine 600 kuruş	Taziyye Medresesi pencerelerinin tamiri 71,5 kuruş ⁷

Bu kalemdeki ödemelerden vakıf fazlalarının daha çok personel giderlerine ayrıldığını söylememiz mümkündür. Sadece Taziyye Medresesi'nin pencere tamirlerine ödenen küçük bir meblağ 71,5 kuruş gerektiğinde fazla veren vakıfların diğer vakıf ihtiyaçlarına destek olduğuna bariz bir misaldir.

1.2. Sebil Vakfı

Şehirlerde veya ibadethanelerin bir köşesinde bölge halkına veya ihtiyaç sahiplerine ücretsiz su tedarik eden sebiller, sadece Anadolu'da değil, Mekke, Medine ve Kudüs başta olmak üzere çoğu Arap kentinde inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde sayıları hızla artan bu yapılar su hizmetlerinin kalıcı olarak devamını sağlamakla kalmamış, ait oldukları zengin vakıfları ile hem su tedarikini problem olmaktan çıkarmış, hem de buralarda çalışan insanlara istihdam olanağı sağlamıştır.

Sebillerin akarları ise şunlardır:

Remle'de Muglus Köyü hasılatı	366 kuruş
Remle'de Kefirta Köyü hasılatı	2709,5 kuruş
Remle'de Kubba Köyü hasılatı	1230 kuruş
Kudüs'te Kefernata Köyü hasılatı	133 kuruş
Gazze'de Arzu'ş-şira Köyü hasılatı	20 kuruş ⁸

Bu dönemde sebil vakfının masrafı olarak iki kalem dikkat çekmekte olup bunlar kâtiplere verilen 64,5 kuruş ile suyolunda kullanılacak ip ücreti 3,5 kuruştur.⁹

1.3. Haseki Sultan Vakfı

Beytülmakdis'te ve şehir içinde XVIII. asrın son çeyreğinde hareketli vakıflardan biri haliyle Haseki Hürrem Sultan Vakfıdır. Akarlarından bir kısmı İstanbul'da, bir kısmı da Beytülmakdis çevresinde bulunan bu vakfın akarlarından biri de, Lud kazasının *Oda ve Tevabi*¹⁰ köyleridir. Evâsıt-ı Recep 1191/Ağustos 1777 tarihinde Kudüs kadısına intikal ettiğine göre mezkûr vakıf köyleri iltizam ve sair vergiden

muaf olmasına rağmen kimi zaman mültezimler ve diğer bazı idareciler bu köylerden de vergi toplamak istemişlerdir. Bu müdahale de bölgedeki bazı vakıf mütevellilerinin payı olduğu Kadılığa ulaşan istid'alarda görülmektedir. Mesele hem Kudüs kadılığı hem de bu vakfın en üst yöneticisi olan Darussaade Ağası'na intikal ettirilmiş ve her iki kurumunda bu vakıflara yapılacak tecavüzü def etmeleri emredilmiştir.¹¹

1.4. Meğaribe Zaviyesi

Bu dönemde Kudüs'teki hareketli vakıflardan biri de Meğaribe Zaviyesi vakfıdır.¹² Bu vakfın akarları arasında bulunan Ayn-i Karim Köyündeki bir arsanın gayr-i müslimler tarafından bina yapılmak suretiyle talan edildiğine dair, Meğaribe Şeyhi Seyyid Ahmed İstanbul'a bir dilekçe yazmış, yapılan tetkikte mezkûr kilise ekinin eski olduğu ve herhangi bir tecavüzün olmadığı tespit edilmiştir (1212/1797).¹³

1.5. Sultan Selahaddin Hankahı

XVIII. asır Osmanlı vakıflarının çoğu gibi yüzyılın son çeyreğinde Sultan Selahaddin hankahında mütevellilik babadan oğula intikal eder vaziyette idi. Nitekim Sultan III. Osman döneminde bu vazifeye atanan Şeyh Abdurrahman el-Alemi'nin oğulları bu vazifeyi devam ettirmişler ve 1218/1804'de nesebinden kimse kalmayınca vazife Sultan beratı ile Kudüs Kadısına tevdi' edilmiştir.¹⁴

1.6. Tarikat Tekkeleri ve Vakıfları

Kendilerine tahsis edilen vakıflar tarafından idare edilen ve ihtiyaçları karşılanan sair Osmanlı tekkeleri gibi Kudüs'teki Nakşibendi Özbek Zaviyesi¹⁵ ile Kadiri Tekkesi bu yüzyılda faaliyetini icra etmekte idi. Kadiri Tekkesi Mütevelliliğinin 1190/1776-1177 yılında 30 kuruş aylık tahsisatı mevcuttu.¹⁶

2. XVIII. ASIRDA TESİS EDİLEN VAKIFLAR

XVIII. asrın tamamında Kudüs'te kurulan toplam 228 vakıftan kahir ekseriyetinin¹⁷ zürri denem vakıf olduğu görülmektedir. Yukarıdaki vakıflardan sadece 8 tanesinin hayrî olduğu ve mevcut vakıflara destek amacıyla tesis edildiği görülmektedir. Bu rakam bize Osmanlı Devleti'nin hususiyetle merkezinde uygulanan ve bu yüzyılda artan evlatlık vakıf uygulamasının Kudüs'te daha fazla yerleşik olduğunu göstermektedir. Bu makalenin konusu olan son dönemde kurulan ve Şeriye Sicillerine yansıyan iki vakıf da evlatlık olarak tesis edilmiştir. Keza Vakıflar Arşivinde kayıtlardaki 13 vakfın tamamı da evlatlıktır.

3. SURRE VAKIFLARI

Kudüs'te hususiyetle Osmanlı döneminde sosyal ve ekonomik dengenin önemli unsurlarından biri hiç şüphesiz Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren diğer iki kutsal şehre gönderilen surre¹⁸ gibi Kudüs'e de ulaştırılan paralar olmuştur. Mekke ve Medine Surreleri gibi bu paraların temel iki kaynağı vardır. Birincisi vakıf kurucuları tarafından tesis anında Kudüs'e ulaştırılması şart edilen maddi değerler veya mevcut hizmet alanlarından birisinin ortadan kalkması sonucu aktarılan meblağlar, ikincisi ise Sultanların bizzat kendi paralarından aktardıkları

ve Arap literatürüne *Sadaka-i Sultaniye* olarak giren paralar. Bu çalışmanın temel konusu XVIII. asrın sonlarında Kudüs'te hizmet gören vakıflar olduğundan her ne kadar bunlar İstanbul merkezli olsalar da Kutsal şehre para aktardıklarından bu vakıfları da konuya dâhil etmeyi uygun bulduk. Bu konuyu işlerken temel aldığımız kaynak 1214/1799 yılı itibariyle Kudüs Surre si olarak tanzim edilen ve içinde sadece vakıfların adlarının değil; aynı zamanda paraları alanların da bulunduğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi Surre Defterleri arasında bulunan 3064 numaralı defterdir. Bu defterde altı adet vakıf kaydedilmiş olup bunları şöyle sıralamamız mümkündür:

3.1. İstanbul'da Darussaade Ağası Mehmed Ağa Vakfı

XVII. yy. sonlarında Darussaade Ağası olarak vazife yapan Mehmed Ağa ibn Abdurrahman (1107/1696), Ayasofya civarında bulunan evlerinin kira gelirlerini evlâtlarına, onların inkırazından sonra Medine'ye şart etmiştir. Aynı vâkıf Üsküdar ve Kadıköy'de bulunan evlerinin ise kiraya verilip elde edilen meblağın yarısının Haremeyn fukarasına, kalan yarısının da kendi inşa ettirdiği camiye harcanmasını istemiştir.¹⁹ XVIII. asrın sonlarında Ağa'nın vakfından Kudüs fukarasına aktarılan sürrenin kaynağı, bahse konu evlerinin kira gelirlerinin bir kısmının Haremeyn fukarasına aktarılması şartı olmalıdır. Bu doğrultuda 1214/1799 yılında isimleri belli 4 guruba senelik 18 altın kuruş gönderilmiştir.²⁰

3.2. İstanbul'da Darussaade Ağası Abbas Ağa Vakfı

Abbas Ağa Valide Sultan'ın Baş ağası olup, 1078/1667 de Darussaade Ağası oldu. Molla Gürani'de ve Beşiktaş'ta Camileri ve Demirkapı da hamamları vardır. Onun İstanbul Merkezli vakıflarında Kudüs'e aktarılan surre miktarı yıllık 149 altın kuruştur. Surre Defterinde Ağa'nın Kudüs'e dair vakıf şartları çok açık olarak belirtilmiştir. Buna göre Ağa'nın Kudüs'teki vakıf hizmetleri şöyledir:

- Abbas Ağa'nın Kudüs'e vakıf olarak gönderdiği Kur'an-ı Kerimlerden her gün birer cüz okuyacak Aksa Camii müezzini bir kişiye yıllık 54 altın kuruş.
- Aynı şekilde gönderilen Kur'an-ı Kerimlerden okuyacak müezzine yıllık 54 kuruş.

Bu iki müezzinin okudukları Kuran'ın sevabını vâkıf Abbas Ağa'nın ruhu ile Ali ibn Zekeriya ve Belkis binti Abdullah nam Hatun ruhlarına hediye etmeleri istemiştir.

Değişik mekânlarda kandilcilik yapacak 5 kişiye üçer altın kuruştan toplam 15 kuruş tahsis etmiş olup bu mekânlar şöyledir:

- Keff-i Cibril Kandilcisi,
- Kademi Hz. İdris Kandilci'si,
- Mihrab-i Enbiya Kandilcisi,
- Aksa Kandilcisi,
- Sahretullah Kandilcisi,

Bu kandillerin bakım ve onarımını yapacak bir kişiye ise Ağa 5 altın tahsis etmiştir. Hizmetlerin tamamına nezaret etmesi maksadıyla ise bir nazır tayin ederek bu kişiye 12 kuruş tayin etmiştir.

3.3. Gazi Turahan Bey ile Ömer Bey

Sultan II. Murat'ın ve Sultan II. Mehmed dönemi ümerasındandır. Yunanistan'ın kademe kademe fethinde en büyük rolü oynayan serhat beylerinin Türk Akıncı Kumandanı olan Gazi Turahan Bey ile onun oğlu olan Ömer Bey²¹ bugün Edirne'de bulunan Kırıkkavak Köyü ve Ergene Köprüsünün gelirlerini 10 altın kuruşu Kudüs'e surre olarak aktarmışlardır.²²

3.4. III. Ahmet'in Eşlerinden Emetullah

Başkadın'ın İstanbul Darphanedeki vakfından toplam 20 altın kuruş tahsis etmiş olup bunların teferruatı şöyledir:

- Aksa Camii Hatiplerinin tamamına toplam 10
- Aksa Dersiamına 120
- Aksa Camii Şeyhü'l-haremine 25
- Aksa Camii Vaizine 25
- Diğer Aksa şeyhlerine 25.²³

3.5. Hacı Beşir Ağa

XVIII. Asrın en mühim Saray ağalarından olan²⁴ Hacı Beşir Ağa'nın İstanbul Topkapı Sarayı yakınlarındaki Külliyesi içinde bulunan hamamın kira gelirinden 70 kuruşu Aksa müezzinlerine eşit olarak tahsis eden Beşir Ağa ilaveten İstanbul'daki diğer hayratından 30 kuruşu da Hind Tekkesi fukarasına tahsis etmiştir.²⁵ Surre olarak vakıflardan aktarılan para toplamda 300 altın kuruştur.

SONUÇ

XVIII. Yüzyılın son çeyreğinde Beytülmağdis'te mevcut vakıfların hareketliliğini ele aldığımız bu çalışma sonucunda elde ettiğimiz sonuçları şöyle sıralayabiliriz; Büyük Vakıflar olarak adlandırabileceğimiz Aksa Camii, Sahretullah ve Haseki Sultan Vakıfları, akarları ve istihdam alanları ile oldukça canlı bir şekilde varlıklarını sürdürmektedirler. Hatta bu vakıflar kuruluş maksatlarına mütenasip hizmetlerini yürütmeye devam ettikleri gibi o dönemde vakıf hukukunda uygulanan veraset sistemi ile şehirdeki istihdama eskisinden daha fazla katkı sağlamıştır. Bunun yanında Aksa ve Sahretullah Vakıflarının gelirleri bu dönemde fazla verdiğinden, elde edilen fazla belli kalemlere harcanmıştır. Diğer küçük çaplı vakıflarda ise belgelere yansıyan hususlar daha fazla vazifeli tayinleri ve bu tayinlerin neseben geçmesine yönelik olmuştur. Bu belgeler bize Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki evlatlık vakıf uygulamasındaki bazı geleneklerin uygulamasının kadim Beytülmağdis vakıflarında da yerleştiğini göstermektedir.

Vardığımız en mühim sonuçlardan biri bu dönemde ilk defa kurulan 13 vakfın tamamın Zürri olmasıdır. Yüzyılın tamamında az sayıda hayri vakıf kurulmuşken son çeyrekte hem Evkaf Nezaretine yansıyan hem de Şeriyye Sicillerinden tespit edilen vakıfların tamamının evlatlık olması kimi vakıf araştırmacıları tarafından bu sisteme yöneltilen eleştirileri haklı kılacak mahiyet arz etmektedir. Yüzyılın son çeyreğinde Beytülmağdis'e hizmet aktaran önemli

vakıf kalemlerinden biri de Anadolu ve Trakya'dan kimi vakıf kurucularının şartlarıdır. Burada önemli olan husus 5 ayrı vakıf kurucunun Beytülmağdis'te bazı mühim mevkilere para tahsis etmeleridir. Bu tahsisler, Sultanlar haricindeki Osmanlı devlet adamlarını da her dönemde Beytülmağdis'i sahiplendiğinin önemli delilidir.

Bu çalışmamız ile ortaya çıkan husus vakıflar sayesinde Beytülmağdis'teki kutsal mekânların korunduğu, halkın vakıflardan aldıkları paralar ile geçindikleri, Aksa Camii ve Sahretullah'taki ilim ehlinin korunup kollandığının açık ve rakamlara dayalı ortaya konulmasıdır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi Evkaf Belgeleri (C. EV.), 1527, 4557, 5206, 17537.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nezaret Sonrası Evkaf Defterleri (EV.), 11186.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf-i Hümayun Surre Defterleri (EV.HMK. SR), 3064.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf Nezareti Vakfiyeler (EV.VKF.), 15/49.
 Kudüs Seriyeli Sicili Defter No:257.
 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi emanet Hazinesi (TSMA. EH), defter Nu: 1213.

Telif Eserler

- Ağırakça, A., (2009), "İşgalden Önce Filistin Tarihinin Kavşak Noktaları", *Uluslararası Yaşayan Filistin Sempozyumu*, İstanbul, s. 154-171.
 Ağırakça, A., (1997), *Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, İstanbul, 1997.
 Atalar, M., (2009). *Osmanlı Devletinin Surre Alayları*, Ankara.
 Avcı, Y., (2004) *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Ankara.
 Basaguy, Bereddin, (2006). *Salâhaddîn-i Eyyûbî Döneminde İlmî Faaliyetler*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
 Buhl, F., (1997)"Kudüs" *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi(İA)*, Cilt VI, Eskişehir, s.952-964.
 Guşe, M. H., (2009). *Evkafü'l-İslamiyye fi'l-Kudsî'ş-Şerif*, C. II, İstanbul.
 Güler, M., (2002). *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)*, İstanbul.
 Güneş, H. H., (2014). XVI. Asırda Kudüs'te Meğaribe Mahallesi ve Cemaati, AKÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar.
 Kanat, E., (2013), *Kudüs'teki İslam Vakıf eserleri ile İlgili Şam Ahkam Defterlerinde Yer Alan Hükümler (1741-1830)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
 Koçyiğit, H., (Kış 2011) "Maide ayetleri Üzerine Bir İnceleme", *EKEV Akademi Dergisi* Yıl: 15 Sayı: 46, s. 89-100.
 Köse, F. B., (2003), *Osmanlı Yönetiminde Kudüs*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
 Süreyya, Mehmet, (1996). *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye*, C.III (yay. Ali aktan VD), İstanbul.
 Memiş, Ş. E., (2016), *Osmanlı Taşra Toplumu Ve Vakıf Kurumu: Kudüs, 1703-1831*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi, Ankara.
 Singer, A., (2004), *Osmanlıda Hayırseverlik: Kudüs'te bir Haseki Sultan İmareti*. (çev. Dilek Şendil), İstanbul.

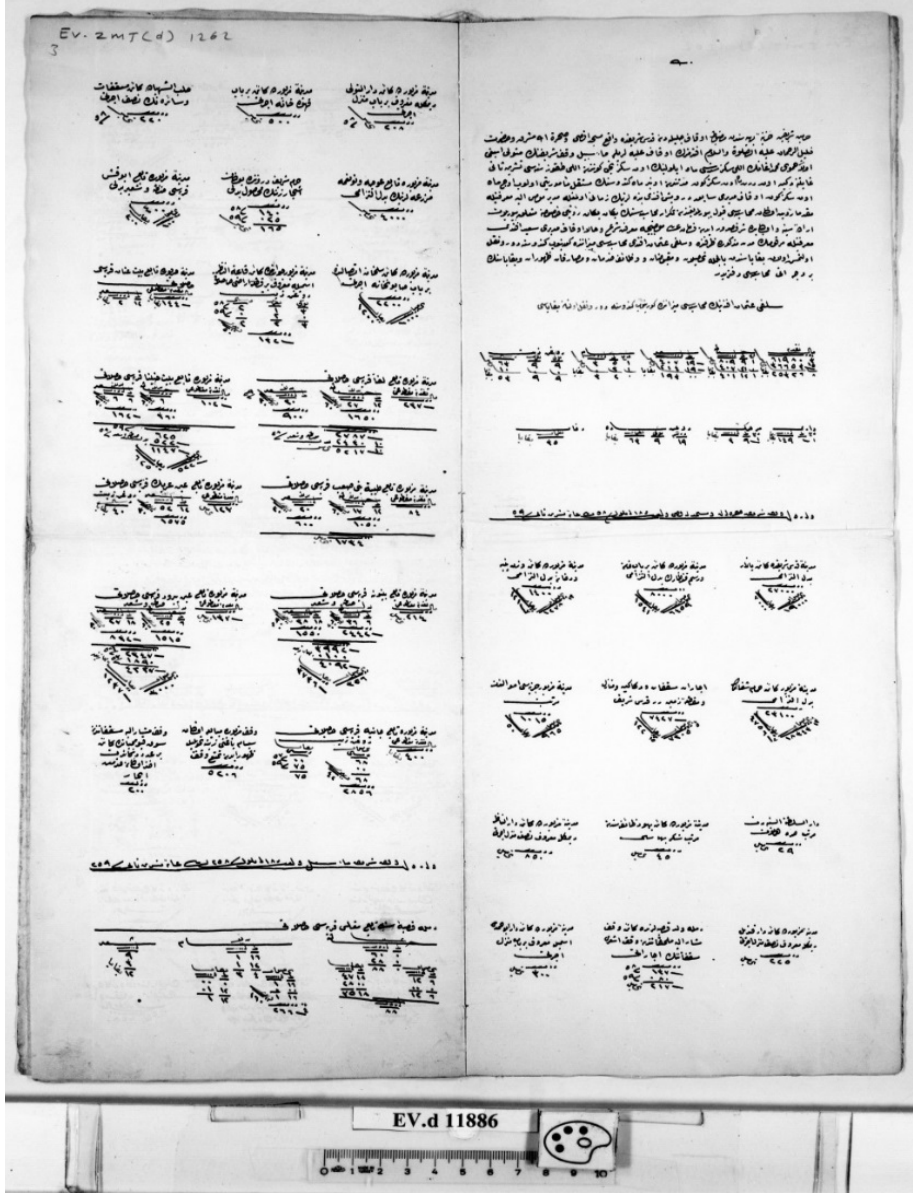
- Şeşen, R., (1983), *Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul.
- Şeşen, Ramazan, (2009) “Selahaddin Eyyubi” *DİA*, cilt XXXVI, İstanbul 2009, s. 337-340.
- Uluçam, A., (1997), *Haremü’-Halil*”, *DİA*, XV, s.307-309.
- El-Uleymi, Ebü'l-Yümn Mücirüddin Abdurrahman Ebü'l-Yümn, (1973), *el-Ünsü'l-celil bi-tarihi'l-Kuds ve'l-Halil*, Cilt I, Amman.
- Ürkündağ, A., (2017) *Hacı Beşir Ağa ve Hayratı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimlere Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar.
- Yıldız, H. D., (1988) “Abdülmelik ibn Mervan”, *DİA*, Cilt I, İstanbul, s. 268-270.

SONNOTLAR

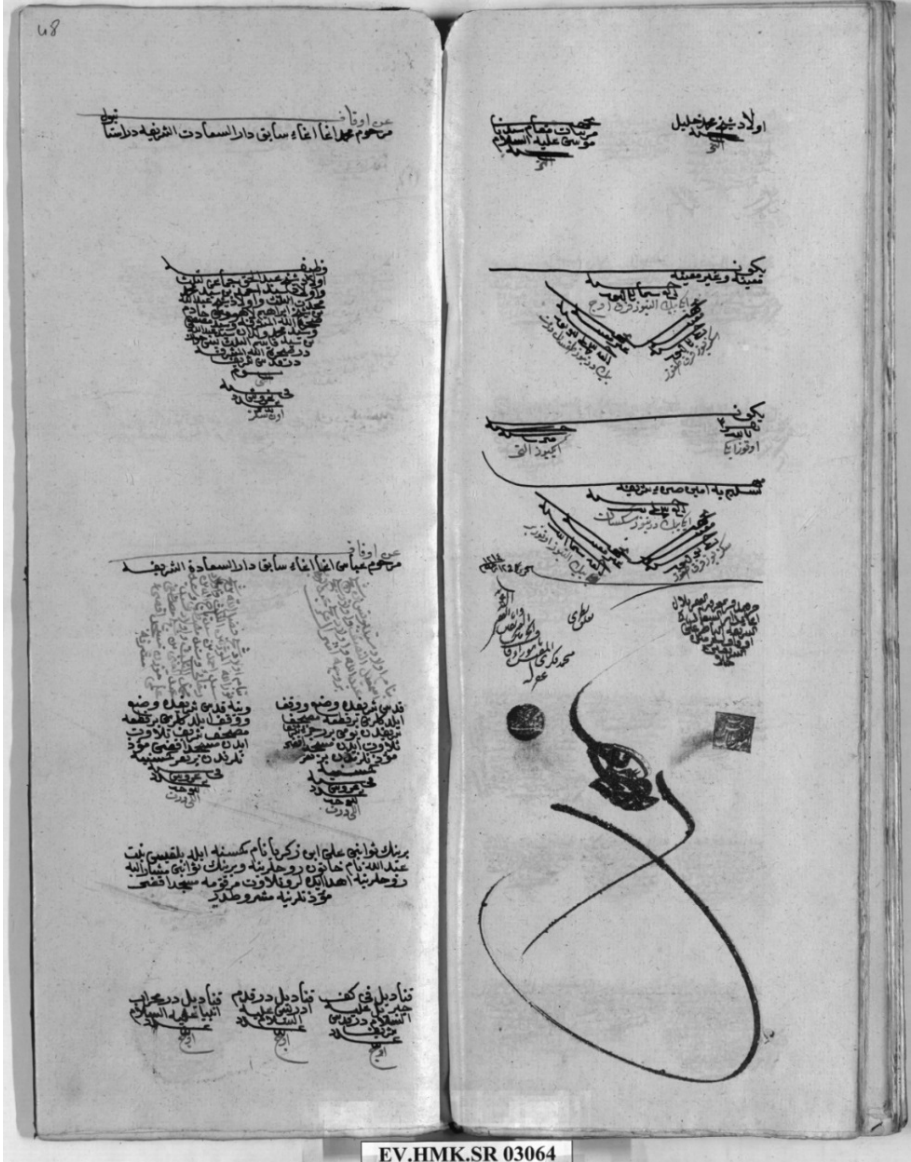
- 1 Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü yeniden fethi ve İmar faaliyetleri için Bkz: Ağrakça, 1997: 190-207; Ağrakça, 2009: 162-167; Şeşen, 1983: 237-241; Şeşen, 2009: 339; Basaguy, 2006: 22-32.
- 2 Kudüs'e gönderilen Surre ile ilgili en eski defter için Bkz: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Emanet Hazinesi (TSMA. EH), defter Nu: 1213.
- 3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nezaret Sonrası Evkaf Defterleri (EV), Defter Nu: 11886 vr. 3b-4a.
- 4 EV 11886, 6a-b
- 5 EV, 11886, 6a
- 6 EV, 11886 6b.
- 7 EV, 11886 6b.
- 8 EV,11886, 3b
- 9 EV,11886, 6b
- 10 Haseki Sultan'ın Kudüs ve Çevresindeki diğer vakıf köyleri için bkz: Singer, 2004:56-63.
- 11 Kudüs Seriyeye Sicili, Defter Nu: 257, s.110; Vakıflara yapılan usulsüz müdahaleler ve bunlara karşı devletin aldığı tedbirler ile alakalı daha detaylı bilgi için bkz: Kanat, 2013.
- 12 Köy Vakfı ile alakalı bkz: Güneş, 2014: 182-185.
- 13 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi Evkaf Belgeleri (C.EV), 1527.
- 14 C.EV, 4557.
- 15 C.EV, 5206.
- 16 C.EV, 17537.
- 17 Şerife Eroğlu Memiş 1703-1831 yılları arasındaki taşra toplumu ve vakıf sistemini Kudüs örneğinde incelediği doktora tezinde 1703-1800 Yılları arasında kurulan vakıfların sayısını 250 olarak vermektedir (Memiş, 2016: 118-120). Bu rakam ile bizim Muhammed Haşim Guşe'nin kitabına dayanarak verdiğimiz rakam arasında küçük bir fark olması konusu kurulan vakıflara dair tüm arşiv kayıtlarını tespiti ve değerlendirmesinden sonra netleşebilir (Guşe, 2009: 781-816).
- 18 Surre ile alakalı geniş malumat için bkz: Atalar, 2015; Güler, 2002.
- 19 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf Nezareti Vakfiyeleri (EV.VKF), 15/49; Güler, 2002,:110
- 20 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf-i Hümayun Surre Defterleri (EV.HMK, SR): 3064, vr.48 a
- 21 Süreyya, 1996: 288.
- 22 EV. HMK.SR. 3064, vr.48b.
- 23 EV. HMK.SR. 3064, vr.48b.
- 24 Hacı Beşir ağa İle Alakalı detaylı bilgi için bkz: Ürkündağ, 2017.
- 25 EV. HMK.SR. 3064, vr.48b.

EKLER

1-Kudüs Vakıfları Defterinin ilk Sahifesi BOA; EV.d 11886

2-Surre Defterinin Vakıf Tahsisleri Sahifesi EV.HMK. SR. 3064, 48

EV.HMK.SR 03064

3- Sultan Selahaddin Hankahının Mütevellilik İntikaline Dair C.EV 4557

